

6

ষষ্ঠ অধ্যায় গ্রাম্য উন্নয়ন (RURAL DEVELOPMENT)

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পিছত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে

- গ্রাম্য উন্নয়ন আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত প্ৰধান বিষয়সমূহ বুজি পাব।
- ভাৰতবৰ্ষৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ বাবে গ্রাম্য অঞ্চলৰ উন্নয়ন কিমান গুৰুত্বপূৰ্ণ তাক উপলব্ধি কৰিব পাৰিব।
- গ্রাম্য উন্নয়নৰ বাবে ঋণ আৰু বিপণন ব্যৱস্থাসমূহৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা সম্পৰ্কে বুজি পাব।
- জীৱিকা বৰ্তাই (অব্যাহত) ৰাখিবলৈ উৎপাদনক্ষম কাৰ্যসমূহ ভিন্নকৰণৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে শিকিব পাৰিব।
- বহনক্ষম উন্নয়নত জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিৰ তাৎপৰ্য বুজি পাব।

‘একমাত্র ভূমিৰ কৰ্যক সকলোহে অধিকাৰ সিদ্ধাভাৱে জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। অৱশিষ্টসকলে তেওঁলোকৰ দীঘলীয়া শাৰী গঢ়ে আৰু কেৱলমাত্ৰ নিৰ্ভৰশীলতাৰ জীৱিকা গ্ৰহণ কৰে —থিৰুৱাল্লুআৰ

“Only the tillers of the soil live by the right. The rest form their train and eat only the bread of dependence”.

—Thiruvalluvar

6.1 সূচনা (Introduction) :

চতুৰ্থ অধ্যায়ত আমি ভাৰতবৰ্ষৰ বাবে দৰিদ্ৰতা কেনেকৈ এটা প্ৰত্যাহ্বান সেই বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছোঁ। আমি এইটোও জানিব পাৰিছোঁ যে দুখীয়াসকলৰ গৰিষ্ঠ সংখ্যকেই গাঁৱত বাস কৰে য’ত তেওঁলোকে জীৱনৰ মৌলিক প্ৰয়োজনসমূহৰ সুবিধাখিনি নাপায়।

গ্ৰাম্যখণ্ডত কৃষিয়ে হৈছে জীৱিকাৰ প্ৰধান উৎস। মহাত্মা গান্ধীয়ে এবাৰ কৈছিল যে ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰকৃত প্ৰগতি মানে কেৱল ঔদ্যোগিক নগৰীয়া কেন্দ্ৰসমূহ গঢ়ি উঠা আৰু ইবিলাকৰ সম্প্ৰসাৰণক নুবুজায়, বৰঞ্চ ই প্ৰধানতঃ গাঁওবিলাকৰ উন্নয়নকে বুজায়। গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ এই ধাৰণাটো দেশখনৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয় হিচাপে আজিও প্ৰাসংগিক হৈ আছে। প্ৰশ্ন হয়, এইটো কিয়? আমাৰ চাৰিওফালে বৃহৎ উদ্যোগ আৰু আধুনিক তথ্য প্ৰযুক্তিৰ কেন্দ্ৰ সমৃদ্ধ দ্ৰুত গতিত বৃদ্ধি পোৱা মহানগৰসমূহ প্ৰত্যক্ষ কৰিও আমি কিয় গ্ৰাম্য উন্নয়নত ইমান গুৰুত্ব দি আছোঁ? এইটো এই কাৰণেই কৰা হৈছে যে ভাৰতবৰ্ষৰ জনসংখ্যাৰ দুই তৃতীয়াংশতকৈও অধিকে কৃষিখণ্ডৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে যদিও এই খণ্ড তেওঁলোকৰ ভৰণ-পোষণ যোগাব পৰাকৈ উৎপাদনক্ষম নহয়। গ্ৰাম্য ভাৰতবৰ্ষৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এতিয়াও শোচনীয় দাৰিদ্ৰ্যত বাস কৰে। সেই কাৰণে আমাৰ ৰাষ্ট্ৰই প্ৰকৃত প্ৰগতি

লাভ কৰিবলৈ হ’লে আমি এখন উন্নত গ্ৰাম্য ভাৰতবৰ্ষলৈ মন দিব লাগিব। তেনেহ’লে চাওঁচোন, গ্ৰাম্য উন্নয়নে কি সূচায়।

6.2 গ্ৰাম্য উন্নয়ন কি? (What is Rural Development?) :

গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ ধাৰণাটো ব্যাপক অৰ্থত ব্যৱহৃত হয়। অনিবাৰ্যভাৱে ই গ্ৰামীণ অৰ্থ-ব্যৱস্থাৰ সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ লগত জড়িত ক্ষেত্ৰসমূহৰ ভিতৰত যিবোৰ পিছ পৰি আছে সেইবোৰৰ উন্নয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় কাৰ্যসমূহত দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰে। গ্ৰামীণ ভাৰতবৰ্ষৰ উন্নয়নৰ বাবে নতুন উদ্যোগৰ আৱশ্যকতা থকা কিছুমান প্ৰত্যাহ্বানযুক্ত ক্ষেত্ৰ হৈছে—

- * মানৱ সম্পদসমূহৰ উন্নয়ন— য’ত সামৰি লোৱা হৈছে
 - সাক্ষৰতা, বিশেষতঃ মহিলাৰ সাক্ষৰতা, শিক্ষা আৰু অৰ্হতাৰ বিকাশ;
 - অনাময় ব্যৱস্থা আৰু জনস্বাস্থ্য উভয়কে সামৰি লোৱা স্বাস্থ্য সেৱা;
- * ভূমি সংস্কাৰ;
- * প্ৰত্যেক অঞ্চলৰে উৎপাদনক্ষম সম্পদসমূহৰ উন্নয়ন;
- * বিদ্যুৎ, জলসিঞ্চন, ঋণ, বিপণন, গ্ৰাম্য পথ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ঘাই পথ সংযোগী পথৰ নিৰ্মাণকে ধৰি পৰিবহণ ব্যৱস্থা, কৃষি গৱেষণা আৰু

সম্প্রসাৰণৰ সুবিধাসমূহ আৰু তথ্যৰ বহুল
প্ৰচাৰকৰণ ইত্যাদি আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নয়ন;

- * দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণ আৰু উৎপাদনমুখী নিয়োগৰ
সুযোগত গুৰুত্ব প্ৰদানৰ জৰিয়তে
জনসাধাৰণৰ দুৰ্বল অংশৰ জীৱন ধাৰণৰ
অৱস্থাৰ উল্লেখযোগ্য পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিবলৈ
প্ৰয়োজনীয় বিশেষ ব্যৱস্থাৱলী।

এই সকলোবোৰৰ অৰ্থ এয়ে যে কৃষিজীৱী
সম্প্ৰদায়ক বিভিন্ন খাদ্য-শস্য, শাক-পাচলি আৰু
ফলমূলৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ সহায়ক হোৱাকৈ
বিভিন্ন উপায় আগবঢ়াব লাগিব। তেওঁলোকক খাদ্য
প্ৰক্ৰিয়াকৰণ আদিৰ দৰে বিভিন্ন অনা-কৃষি
উৎপাদনমুখী কাৰ্যৰ যোগেদি লাভৰ বাবে বিভিন্ন
সুযোগ দিয়াৰো প্ৰয়োজনীয়তা আছে। দ্ৰুত গ্ৰাম্য
উন্নয়ন সাধিবলৈ হ'লে তেওঁলোকৰ বাবে সু আৰু
সামৰ্থ্যলভ্য স্বাস্থ্য সেৱা, কৰ্মক্ষেত্ৰ আৰু বাসস্থানত
অনাময় আৰু সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা
কৰাটোত অগ্ৰাধিকাৰ দিয়াৰ প্ৰয়োজন আছে।

পূৰ্বৰ এটা অধ্যায়ত লক্ষ্য কৰা হৈছে যে যদিও
সৰ্বমুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনত কৃষি খণ্ডৰ বৰঙণি নিম্নগামী
হৈছে, এই খণ্ডত নিৰ্ভৰশীল জনসাধাৰণৰ কোনো
উল্লেখযোগ্য পৰিৱৰ্তন হোৱা নাই। তদুপৰি
অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰ প্ৰণয়নৰ পিছত 1990ৰ দশকত
কৃষি খণ্ডৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ বাৰ্ষিক 2.3 শতাংশলৈ হ্ৰাস
পায়। এই হাৰ পূৰ্বৰ বছৰসমূহৰ বৃদ্ধিৰ হাৰতকৈ
কম। অৰ্থনীতিবিদসকলে 1991 চনৰ পৰা হোৱা
ৰাজহুৱা বিনিয়োগ সংকোচনকে ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ
হিচাপে চিনাক্ত কৰিছে। তেওঁলোকে আকৌ কৈছে
যে অকুলন আন্তঃগাঁথনি, উদ্যোগ বা সেৱা খণ্ডত
বিকল্প নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱ, নিয়োগৰ
ক্ৰমবৰ্ধমান নৈমিত্তিকীকৰণ ইত্যাদিয়ে গ্ৰাম্য উন্নয়ন

কৰি চোৱা (Work these out)

- মাহিলী ভিত্তিত তোমাৰ অঞ্চলৰ
বাতৰিকাকতসমূহ পৰীক্ষা কৰা আৰু এইবোৰে
গ্ৰাম্য অঞ্চল সম্বন্ধে উত্থাপন কৰা
সমস্যাবোৰ আৰু ইবিলাকৰ সমাধানৰ
উপায়সমূহ চিনাক্ত কৰা। ওচৰৰ গাঁও এখন
পৰিদৰ্শন কৰিও তাত জনসাধাৰণে সন্মুখীন
হোৱা সমস্যাবোৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰা।
- চৰকাৰী ওৱেবচাইট
<http://www.rural.nic.in>ৰ পৰা শেহতীয়া
আঁচনিসমূহ আৰু এইবোৰৰ উদ্দেশ্যসমূহৰ
এখন সূচী প্ৰস্তুত কৰা।

অধিক বাধাগ্ৰস্ত কৰিছে। ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন অংশত
কৃষকসকলৰ মাজত দেখা পোৱা ক্ৰমবৰ্ধমান দুৰ্দশাই
এই প্ৰপঞ্চটোৰ প্ৰভাৱ প্ৰতিফলিত কৰিছে এই
পটভূমিত ঋণ আৰু বিপণন ব্যৱস্থা, কৃষ্টি সম্পৰ্কীয়
বৈচিত্ৰ্যকৰণ আৰু বহনক্ষম উন্নয়নৰ উদ্ভৱত জৈৱিক
কৃষি কাৰ্যৰ ভূমিকা আদি গ্ৰাম্য ভাৰতৰ কেইটামান
নিৰ্ণায়কৰ কিছু দিশত আমি সমালোচনাত্মকভাৱে
দৃষ্টিপাত কৰিম।

6.3 গ্ৰাম্য অঞ্চলত ঋণ আৰু বিপণন (Credit and Marketing in Rural Areas) :

ঋণ (Credit) : গ্ৰামীণ অৰ্থব্যৱস্থাৰ বৃদ্ধি
মূলতঃ নিৰ্ভৰ কৰে কৃষি আৰু অনা কৃষি খণ্ডসমূহত
উচ্চ হাৰত উৎপাদনশীলতা পাবলৈ সময়ে সময়ে
কৰা মূলধনৰ প্ৰয়োগৰ ওপৰত। বীজ সিঞ্চনৰ পৰা
উৎপাদনৰ জৰিয়তে আয় উপাৰ্জনৰ মাজত সময়ৰ

কক্ষ নং 6.1 : দুখীয়া মহিলাসকলৰ বেংক (The Poor Women's Bank)

কুদুম্ভশ্ৰী (Kudumbashree) হৈছে কেৰালাত সামূহিক ভিত্তিত ৰূপায়িত কৰা এখন মহিলামুখী দৰিদ্ৰতা হ্ৰাসকৰণৰ কাৰ্যসূচী। সঞ্চয়ত উৎসাহ প্ৰদানৰ উদ্দেশ্যে আগত লৈ দুখীয়া মহিলাসকলৰ বাবে ক্ষুদ্ৰ সঞ্চয় বেংক হিচাপে 1995 চনত এক মিতব্যয়িতা আৰু ঋণদান সমিতি (Thrift and Credit Society) আৰম্ভ কৰা হৈছিল। মিতব্যয়িতা আৰু ঋণদান সমিতিয়ে মিতব্যয়সম্ভূত সঞ্চয় হিচাপে 1 কোটি টকা গোটাইছিল। অংশগ্ৰহণ আৰু সঞ্চয় সংগ্ৰহৰ ক্ষেত্ৰত এই সমিতিবোৰ এছিয়াৰ ভিতৰতে সৰ্ববৃহৎ অনানুষ্ঠানিক বেংক হিচাপে প্ৰশংসিত হৈছে।

উৎস : www.kudumbashree.com এই ওৱেবচাইটটো চোৱা আৰু সংগঠনটোৱে গ্ৰহণ কৰা অন্য বিভিন্ন কাৰ্যতৎপৰতাসমূহ উদঘাটন কৰা। তেওঁলোকৰ সফলতাত বৰঙণি যোগোৱা কিছুমান উপাদান চিনাক্ত কৰিব পাৰিবানে?

ব্যৱধান যথেষ্ট দীঘলীয়া হোৱা হেতুকে কৃষকসকলে বীজ, সাৰ, সা-সঁজুলি আদিত কৰিবলগীয়া প্ৰাৰম্ভিক বিনিয়োগ আৰু বিয়া, মৃত্যু, ধৰ্মীয় উৎসৱ-পাৰ্বণ ইত্যাদিৰ বাবদ অন্যান্য পাৰিবাৰিক খৰচৰ বাবে ঋণ ল'বলগীয়া হয়।

স্বাধীনতাৰ সময়ত ঋণদাতা আৰু ব্যৱসায়ীসকলে উচ্চ সুতৰ হাৰত ঋণৰ যোগান ধৰি আৰু 'ঋণ ফান্ড'ত নিমজ্জিত কৰি ৰখাৰ উদ্দেশ্যে ঋণ সম্পৰ্কীয় হিচাপ-নিকাচত ইচ্ছাকৃত কাৰচাজি কৰি ক্ষুদ্ৰ, উপাস্ত আৰু ভূমিহীন কৃষকসকলক শোষণ কৰিছিল। 1969 চনত ভাৰতবৰ্ষই গ্ৰাম্য ঋণৰ চাহিদা পৰ্যাপ্তভাৱে পূৰণ কৰিবলৈ সামাজিক বেংকিং আৰু বহুঅভিকৰণৰ পদক্ষেপ (Multiagency Approach) গ্ৰহণ কৰাৰ পিছত এই ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তন ঘটে। পিছলৈ গ্ৰাম্য বিত্তীয় ব্যৱস্থাত জড়িত আটাইবোৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ কাৰ্যসমূহৰ মাজত সমন্বয় সাধনৰ উদ্দেশ্যে 1982 চনত এক সৰ্বোচ্চ নিকায়— ৰাষ্ট্ৰীয় কৃষি আৰু গ্ৰামোন্নয়ন বেংক (National Bank for Agri-

culture and Rural Development, NABARD) গঠন কৰা হয়।

সেউজ বিপ্লৱ হৈছে ঋণ ব্যৱস্থাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিৱৰ্তনৰ আগজাননী। কিয়নো, ই গ্ৰাম্য ঋণ সম্ভাৰ (rural credit portfolio)ক ভিন্নতা প্ৰদান কৰি ইয়াক উৎপাদনশীল ঋণমুখী কৰি তুলিছে।

বাণিজ্যিক বেংক, আঞ্চলিক গ্ৰামীণ বেংক, সমবায় আৰু ভূমি উন্নয়ন বেংক ইত্যাদি বহুঅভিকৰণ অনুষ্ঠানৰ সমষ্টিৰে সাম্প্ৰতিক গ্ৰাম্য বেংক ব্যৱস্থাৰ আনুষ্ঠানিক গাঁথনি গঠিত হৈছে। এই বহু অভিকৰণ ব্যৱস্থা আৰ্হিকৰণৰ প্ৰধান লক্ষ্য হৈছে সুলভ হাৰত পৰ্যাপ্ত পৰিমাণৰ ঋণ বিতৰণ কৰা। শেহতীয়াভাৱে আনুষ্ঠানিক ঋণ ব্যৱস্থাত থকা অন্তৰাল দূৰ কৰিবলৈ আত্মসহায়ক গোটসমূহ (SHGS) আগবাঢ়ি আহিছে। কিয়নো, আনুষ্ঠানিক ঋণ বিতৰণৰ ব্যৱস্থাটো যে কেৱল যথোপযুক্ত নহয় বুলিয়েই প্ৰমাণিত হৈছে তেনে নহয়; বৰঞ্চ ই সামগ্ৰিক গ্ৰাম্য, সামাজিক আৰু সামূহিক উন্নয়নক সম্পূৰ্ণৰূপে

কৰি চোৱা (Work these out)

- তোমাৰ স্থানীয়/নিকটৱৰ্তী অঞ্চলত আত্মসহায়ক গোটসমূহে ঋণ প্ৰদান কৰা দেখিবলৈ পাবা। এনে আত্মসহায়ক গোটসমূহৰ কিছু সংখ্যক সভাত উপস্থিত থাকা। আত্মসহায়ক গোটবোৰৰ জীৱনবৃত্তৰ ওপৰত এক প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰা। এনে জীৱনবৃত্তত নিম্নলিখিত বিষয়সমূহ সন্নিৱিষ্ট হ'ব পাৰে— গোটটো কেতিয়া আৰম্ভ হৈছিল, সদস্যৰ সংখ্যা, সঞ্চয়ৰ পৰিমাণ আৰু তেওঁলোকে প্ৰদান কৰা ঋণৰ ধৰণ তথা ঋণ গ্ৰহীতাসকলে ইয়াক কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰে ইত্যাদি।
- এইটো লক্ষ্য কৰিব পাৰা যে ঋণগ্ৰহীতাই স্ব-নিয়োজনৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ঋণ অন্যান্য উদ্দেশ্যত ব্যৱহাৰ কৰিছে। কিছু সংখ্যক ঋণগ্ৰহীতাৰ লগত মত বিনিময় কৰা আৰু স্ব-নিয়োজনৰ কাৰ্য আৰম্ভ কৰিবলৈ তেওঁলোকক উৎসাহিত কৰাৰ সম্ভাৱনা উদঘাটন কৰা।

সংহত কৰিব পৰা নাই। ঋণৰ বাবে যিহেতু বন্ধকীৰ প্ৰয়োজন, দুখীয়া গ্ৰাম্য পৰিয়ালবোৰৰ এক বৃহৎ অংশ স্বাভাৱিকভাৱে ঋণৰ পৰিসৰৰ পৰা বাদ পৰি আছিল। আত্মসহায়ক গোটবোৰে ইয়াৰ প্ৰত্যেক সদস্যৰ পৰা নিম্নতম বৰঙণিৰে ক্ষুদ্ৰ অনুপাতত সঞ্চয় গঠন কৰে। উমৈহতীয়া সঞ্চিত পুঁজিৰ পৰা ঋণৰ প্ৰয়োজন হোৱা সদস্যসকলক কম সুতৰ হাৰত আৰু সৰু কিস্তিত পৰিশোধযোগ্য ঋণ আগবঢ়োৱা হয়। জানিব পৰা মতে 2003 চনৰ মাৰ্চ মাহৰ শেষলৈ 7 লাখতকৈও অধিক আত্মসহায়ক গোটক ঋণৰ লগত সংযুক্ত কৰা হৈছে। এনে ঋণ ব্যৱস্থাক সাধাৰণতে ক্ষুদ্ৰ ঋণ কাৰ্যসূচী (micro-credit programme) বোলা হয়। আত্মসহায়ক গোটসমূহে মহিলাসকলৰ সৱলীকৰণতো সহায় কৰিছে, কিন্তু ঋণসমূহ প্ৰধানতঃ ভোগকাৰ্যৰ উদ্দেশ্যে সীমাবদ্ধ হৈ আছে আৰু এইবোৰৰ নগণ্য অংশহে কৃষি সংক্ৰান্তত লোৱা হৈছে।

গ্ৰামীণ বেংক সেৱা— এক সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন (Rural Banking— A Critical Appraisal):

বেংক সেৱাৰ দ্ৰুত সম্প্ৰসাৰণে গ্ৰাম্য কৃষি আৰু অনাকৃষি উৎপাদন, আয় আৰু নিয়োগৰ ওপৰত ইতিবাচক প্ৰভাৱ পেলাইছে। বিশেষকৈ সেউজ বিপ্লৱৰ পিছত ই কৃষকসকলক বিভিন্ন সেৱা আৰু ঋণৰ সুবিধাসমূহ তথা তেওঁলোকৰ উৎপাদনজনিত প্ৰয়োজন পূৰণৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ঋণৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰাত সহায় কৰিছে। দুৰ্ভিক্ষ এতিয়া অতীতৰ ঘটনা। আমি সম্প্ৰতি খাদ্য নিৰাপত্তা অৰ্জন কৰিছো। খাদ্য-শস্যৰ আপদকালীন ভাণ্ডাৰৰ প্ৰাচুৰ্যত ইয়াৰ প্ৰতিফলন ঘটিছে। তথাপিও আমাৰ বেংক ব্যৱস্থা সম্পূৰ্ণ সুচাৰুৰূপে চলা নাই। এইটো প্ৰধানতঃ আনুষ্ঠানিক ঋণদান অনুষ্ঠানসমূহৰ দীৰ্ঘদিনীয়া নিম্ন কাৰ্য সম্পন্নতা আৰু কৃষকসকলৰ পক্ষত ঘটা খিলাপী ঋণৰ (overdue instalment)ৰ ঘটনাৰ আধিক্যৰ বাবে হৈছে। সম্ভৱতঃ বাণিজ্যিক বেংকসমূহৰ বাহিৰে অইন নিয়মিত অনুষ্ঠানসমূহ

কৰি চোৱা (Work these out)

- তোমালোক যদি গ্ৰাম্যঞ্চলত বাস কৰা তেনেহ'লে তোমালোকৰ নিকটৱৰ্তী অঞ্চলত নিজেই দেখিছা অন্যথা বাতৰিকাকতত পঢ়িছা বা দূৰদৰ্শনত দেখিছা যে বিগত কেইবছৰমানত বহুসংখ্যক কৃষকে আত্মহত্যা কৰিছে। এনে বহু কৃষকে কৃষি আৰু অন্যান্য উদ্দেশ্যত মুদ্ৰা ধাৰলৈ লৈছিল। দেখা গৈছিল যে শস্য-ব্যৰ্থতা, আয় আৰু নিয়োগৰ অকুলনতাৰ কাৰণে ঋণ পৰিশোধত অসমৰ্থ হৈ তেওঁলোকে এনে পদক্ষেপ লৈছিল। এনে ধৰণৰ ঘটনা সম্পৰ্কিত তথ্য সংগ্ৰহ কৰা আৰু শ্ৰেণী কোঠাত আলোচনা কৰা।
- গ্ৰাম্যঞ্চলৰ প্ৰয়োজন পূৰণৰ বাবে বেংকসমূহ চাবলৈ যোৱা। এইবোৰ প্ৰাথমিক কৃষি সমবায় বেংক, ভূমি উন্নয়ন বেংক, আঞ্চলিক গ্ৰামীণ বেংক নাইবা জিলা সমবায় বেংক আদি হ'ব পাৰে। ইবিলাকৰ পৰা কিমান সংখ্যক গ্ৰামীণ পৰিয়ালে ঋণ লৈছে, সচৰাচৰ গ্ৰহণ কৰা ঋণৰ পৰিমাণ, ব্যৱহাৰ কৰা বন্ধকীৰ প্ৰকাৰ, সুতৰ হাৰ আৰু দেয় পৰিমাণ আদিৰ বিতং তথ্য সংগ্ৰহ কৰা।
- সমবায় বেংকৰ পৰা ঋণ গ্ৰহণকাৰী কৃষকে শস্য-ব্যৰ্থতা আৰু অন্যান্য কাৰণত ঋণ পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰিলে তেওঁলোকৰ ঋণবোৰ মাফ দিয়া (মকুব কৰা) উচিত। অন্যথাই তেওঁলোকে আত্মহত্যাৰ নিচিনা কঠোৰ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। তোমালোকে এইটো সমৰ্থন কৰানে?

সঞ্চয় সংগ্ৰহ অৰ্থাৎ উপযুক্ত ঋণ গ্ৰহীতালৈ ঋণ প্ৰদান আৰু ফলপ্ৰসূতাৰে ঋণ ঘূৰাই অনা সংস্কৃতি গঢ়াত ব্যৰ্থ হৈছে। দীৰ্ঘকাল ধৰি কৃষি ঋণৰ অ-পৰিশোধৰ হাৰ উচ্চ হৈ আছে আৰু কেবাটাও অধ্যয়নে দেখুৱাইছে যে প্ৰায় 50 শতাংশ অ-পৰিশোধকাৰী ঋণীয়েই ইচ্ছাকৃত অ-পৰিশোধকাৰী (wilful defaulter)ৰ শ্ৰেণীভুক্ত। এইটো বেংক ব্যৱস্থাৰ নিয়াৰি কাৰ্য সম্পাদনৰ প্ৰতি ভাবুকি স্বৰূপ হৈ পৰিছে আৰু ইয়াৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰয়োজন হৈছে।

এনেদৰে অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ পিছত গ্ৰাম্য বেংক খণ্ডৰ সম্প্ৰসাৰণ আৰু উন্নয়ন পিছ হুহকি গৈছে। এই পৰিস্থিতিৰ উন্নতি কৰিবলৈ হ'লে বেংকসমূহে কেৱল মাত্ৰ ঋণদাতা হৈ থকাৰ পৰিৱৰ্তে ঋণগ্ৰহীতাসকলৰ সৈতে সম্পৰ্কৰ বেংক ব্যৱস্থা গঢ়ি

তোলাৰ প্ৰচেষ্টা হাতত ল'ব লাগিব। কৃষকসকলৰ মাজত সঞ্চয়ৰ অভ্যাস গঢ়ি তোলা আৰু বিত্তীয় সম্পদসমূহৰ দক্ষতাপূৰ্ণ ব্যৱহাৰ ত্বৰান্বিত কৰাৰো প্ৰয়োজন আছে।

6.4 কৃষি সংক্ৰান্তীয় বজাৰ ব্যৱস্থা (Agricultural Market System) :

আমি সদায় ভোগ কৰা খাদ্য-শস্য, শাক-পাচলি আৰু ফলমূল আদি ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন অংশৰ পৰা কেনেকৈ আহে সেইটো কেতিয়াবা নিজকে সুধি চাইছানে? যি ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে এই সামগ্ৰীসমূহ বিভিন্ন ঠাই পায়গৈ সেয়া নিৰ্ভৰ কৰে বজাৰৰ সংবাহক (channel) সমূহৰ ওপৰত। কৃষি বিপণন হৈছে এক প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে একত্ৰকৰণ (assembling),

মজুতকৰণ, প্ৰক্ৰিয়াকৰণ (processing), পৰিবহন, টোপোলাকৰণ (packaging), মান অনুযায়ী ক্ৰমাংকন (grading) আৰু সমগ্ৰ দেশত বিভিন্ন কৃষিজাত সামগ্ৰী বিতৰণক জড়িত কৰে।

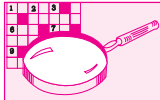
স্বাধীনতাৰ পূৰ্বে কৃষকসকলে তেওঁলোকৰ উৎপাদনসমূহ ব্যৱসায়ীসকলক বিক্ৰী কৰাৰ সময়ত ক্ৰটিপূৰ্ণ জোখমাপ আৰু হিচাপ-নিকাচত চলা কাৰচাজিৰ সমস্যাৰ ভুগিছিল। যিসকল কৃষকে বজাৰত প্ৰচলিত দাম সম্পৰ্কীয় প্ৰয়োজনীয় তথ্য নাজানিছিল তেওঁলোকে প্ৰায়ে নিম্ন দামতে বিক্ৰী কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। পিছলৈ ভাল দামত বিক্ৰীৰ বাবে উৎপাদনসমূহ সাঁচি ৰাখিব পৰাকৈ তেওঁলোকৰ উপযুক্ত সঞ্চয়াগাৰৰ ব্যৱস্থাও নাছিল। তেওঁলোকে জানানে যে আনকি আজিও কৃষি পামত উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ 10 শতাংশৰো অধিক সঞ্চয়াগাৰৰ অভাৱত নষ্ট হয়? সেই বাবে ব্যক্তিগত ব্যৱসায়ীসকলৰ কাৰ্যকলাপক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপ প্ৰয়োজনীয় হৈ উঠিছিল।

এতিয়া আমি, বিপণনৰ দিশটো উন্নীতকৰণৰ

বাবে আৰম্ভ কৰা চাৰিটা এনে ব্যৱস্থা আলোচনা কৰোঁক। প্ৰথম পদক্ষেপ আছিল, শৃংখলাৱদ্ধ আৰু স্বচ্ছ বিপণনৰ প্ৰয়োজনীয় পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ উদ্দেশ্যে বজাৰ ব্যৱস্থাৰ নিয়ন্ত্ৰণ। এই নীতিয়ে কৃষক আৰু ভোক্তা উভয়কে বহুলাংশে উপকৃত কৰিছে। অৱশ্যে গ্ৰাম্য বজাৰসমূহৰ পূৰ্ণ সম্ভাৱনাক উচল কৰিবলৈ হ'লে প্ৰায় 27000 খন নিৰ্দিষ্ট সময় ভিত্তিক গ্ৰামীণ বজাৰক নিয়ন্ত্ৰিত বজাৰলৈ উন্নীতকৰণৰ এতিয়াও প্ৰয়োজন আছে। দ্বিতীয়টো উপাদান হৈছে ৰাস্তা, ৰেলপথ, পণ্যাগাৰ, গুদামঘৰ, শীতল সঞ্চয়াগাৰ আৰু প্ৰক্ৰিয়াকৰণ গোট ইত্যাদি বস্তুগত আন্তঃগাঁথনিৰ সুবিধাৰ ব্যৱস্থা। বৰ্তমানৰ আন্তঃগাঁথনিমূলক সা-সুবিধাসমূহ ক্ৰমবৰ্ধমান চাহিদা পূৰণৰ বাবে সমূলি পৰ্যাপ্ত নহয় আৰু এইবোৰ উন্নত কৰা দৰকাৰ। কৃষকে উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ ন্যায্য দাম পাবৰ কাৰণে সমবায় বিপণন ব্যৱস্থা হৈছে চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা উদ্যোগৰ তৃতীয়টো দিশ। গুজৰাট আৰু দেশৰ আন কিছুমান অংশত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক দৃশ্যপট সলনি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত দুগুণ সমবায়

চিত্ৰ নং 6.1 : নিয়ন্ত্ৰিত বজাৰ প্ৰাংগণে কৃষকৰ লগতে ভোক্তাসকলকো লাভৱান কৰে।

কৰি চোৱা (Work these out)

- ওচৰৰ এখন শাক-পাচলি আৰু ফলমূলৰ বজাৰলৈ যোৱা। বজাৰখনৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্য পৰ্যবেক্ষণ আৰু চিনাক্ত কৰা। অতি কমেও দহ বিধ বিভিন্ন শাক-পাচলি আৰু ফলমূলৰ উৎপাদনৰ মূলস্থান চিনাক্ত কৰা আৰু তাৰ পৰা বজাৰৰ দূৰত্ব কিমান চোৱা। তদুপৰি পৰিবহণৰ ধৰণ আৰু দামৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক লক্ষ্য কৰা।
- বেছিভাগ সৰু চহৰত নিয়ন্ত্ৰিত বজাৰ প্ৰাংগণ আছে। কৃষকসকলে এই বজাৰসমূহলৈ গৈ তেওঁলোকৰ উৎপাদিত সামগ্ৰীসমূহ বিক্ৰী কৰিব পাৰে। বজাৰ প্ৰাংগণতে তেওঁলোকৰ সামগ্ৰীসমূহ মজুত কৰিবও পাৰি। এখন নিয়ন্ত্ৰিত বজাৰলৈ যোৱা। ইয়াৰ কাম-কাজসমূহ, প্ৰাংগণলৈ অহা সামগ্ৰীৰ প্ৰকাৰ আৰু দাম নিৰ্ধাৰণ পদ্ধতিৰ সবিশেষ তথ্য সংগ্ৰহ কৰা।

সমূহে লাভ কৰা সফলতা হৈছে সমবায় সমূহৰ ভূমিকাৰ নিশ্চিত প্ৰমাণ স্বৰূপ। তথাপি কৃষক সদস্যৰ অকুলন অন্তৰ্ভুক্তিকৰণ, বিপণন আৰু প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সমবায়সমূহৰ মাজত যথোপযুক্ত সংযোগৰ অভাৱ আৰু দক্ষতাহীন বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা আদিৰ কাৰণে শেহতীয়াকৈ সমবায়সমূহ বাধাগ্ৰস্ত হৈছে। চতুৰ্থটো উপাদান হৈছে নীতি সম্পৰ্কীয় আহিলাসমূহ। যেনে— (1) কৃষিজাত উৎপাদনৰ বাবে নিম্নতম সমৰ্থন মূল্যৰ আশ্বাস (MSP), (2) ভাৰতীয় খাদ্য নিগমৰ দ্বাৰা ঘেঁহু আৰু চাউলৰ আপদকালীন ভঁৰাল অব্যাহত ৰখা; আৰু (3) ৰাজহুৱা বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে খাদ্য-শস্য আৰু চেনিৰ বিতৰণ। এই আহিলাসমূহৰ নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য হৈছে কৃষকসকলক আয় সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা আৰু ৰেহাই মূল্যত দুখীয়াসকলক খাদ্য-শস্য যোগান ধৰা। তথাপি চৰকাৰী হস্তক্ষেপ সত্ত্বেও ব্যক্তিগত ব্যৱসায় (ব্যক্তিগত ঋণদাতাসকল, ৰাজনৈতিকভাৱে গ্ৰাম্য প্ৰভুত্বশালী লোক, বৃহৎ মহাজন আৰু ধনী কৃষক) কৃষি বজাৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি আছে। চৰকাৰী অভিকৰণ আৰু ভোক্তা সমবায়সমূহে নিয়ন্ত্ৰণ কৰা কৃষিজাত উৎপাদনৰ

পৰিমাণ হৈছে মাত্ৰ 10 শতাংশ। অৱশিষ্ট অংশ ব্যক্তিগত খণ্ডৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। বিভিন্ন ৰূপত চলা চৰকাৰী হস্তক্ষেপত কৃষি বিপণন ব্যৱস্থা বহুদূৰ আগবাঢ়িছে। গোলকীকৰণৰ যুগত কৃষিৰ দ্ৰুত বাণিজ্যিকীকৰণে প্ৰক্ৰিয়াকৰণৰ (processing) জৰিয়তে কৃষি ভিত্তিক উৎপাদনসমূহত মূল্য সংযোজনৰ ব্যাপক সুযোগ প্ৰদান কৰিছে। কৃষকসকলৰ বিপণন সমৰ্থতা উন্নত কৰিবলৈ সজাগতা আৰু প্ৰশিক্ষণ ব্যৱস্থাৰ উপৰিও এই দিশতো তেওঁলোকক উৎসাহিত কৰা আৱশ্যক।

বিপণন মাধ্যমৰ উত্থিত বিকল্প (Emerging Alternate Marketing Channels) :

যদিহে কৃষকসকলে তেওঁলোকৰ উৎপাদনসমূহ পোনপটীয়াকৈ ভোক্তাসকলক বিক্ৰী কৰে তেন্তে ই প্ৰাপ্ত দামত তেওঁলোকৰ প্ৰাপ্য অংশ বৃদ্ধি কৰে বুলি অনুমান কৰা হৈছে। এনে মাধ্যমৰ কিছুমান উদাহৰণ হ'ল— অপনী মণ্ডী (Apni Mandi— পঞ্জাব, হাৰিয়ানা আৰু ৰাজস্থান); হাডাচ্পাৰ মণ্ডী (Hadaspar Mandi— পুনে); ৰিথু বাজাৰ্ছ (Rythu Bazars— অন্ধ্ৰ প্ৰদেশৰ শাক-পাচলি আৰু

ফলমূলৰ বজাৰসমূহ) আৰু উঝাৱৰ চাণ্ডিজ (Uzhavar Sandies- তামিলনাডুৰ কৃষকৰ বজাৰসমূহ)। তদুপৰি বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু বহুজাতিক দ্ৰুত খাদ্য শৃংখল (fast food chain) বৰ্ধিত ৰূপত কৃষকসকলৰ লগত চুক্তিবদ্ধ/জোঁটবদ্ধ হৈছে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল— কেৱল মাত্ৰ বীজ আৰু অন্যান্য উৎপাদনৰ আহিলাৰ সৰবৰাহৰ যোগেদিয়েই নহয়— বৰঞ্চ পূৰ্ব নিৰ্ধাৰিত দামত সংগ্ৰহৰ (procurement) নিশ্চিত আশ্বাসৰ জৰিয়তে কৃষকসকলক ইঙ্গিত গুণাগুণৰ কৃষি সামগ্ৰী (শাক-পাচলি, ফলমূল ইত্যাদি) উৎপাদন কৰিবলৈ উৎসাহ যোগোৱা। এনে ব্যৱস্থাপনা সমূহে কৃষকসকলৰ দাম সংক্ৰান্তীয় ক্ষতি শংকা লাঘৱ কৰাত সহায় কৰাৰ লগতে কৃষিজাত সামগ্ৰীৰ বজাৰৰ প্ৰসাৰণ ঘটাব।

কৰি চোৱা (Work these out)

- তোমাৰ স্থানীয় অঞ্চল বা নিকটৱৰ্তী গ্ৰামাঞ্চলৰ কৃষকসকলে ব্যৱহাৰ কৰা এখন এনেধৰণৰ বিকল্প বিপণন ব্যৱস্থা চোৱা। নিয়ন্ত্ৰিত বজাৰ প্ৰাংগণৰ লগত এইবোৰৰ পাৰ্থক্য কি? চৰকাৰে এইবোৰক উৎসাহিত আৰু সহায় কৰা উচিত নে? কিয় আৰু কেনেকৈ? আলোচনা কৰা।

6.5 উৎপাদনশীল কাৰ্যসমূহৰ বহুমুখীকৰণ (Diversification Into Productive Activities) :

বহুমুখীকৰণে দুটা দিশ সামৰি লয়। ইয়াৰে এটা শস্য উৎপাদনৰ বহুমুখীকৰণ সম্পৰ্কীয় আৰু আনটো কৃষিৰ পৰা অন্যান্য আনুসংগিক কাৰ্য (পশুধন, কুকুৰা পালন, মীন পালন ইত্যাদি) আৰু

অন্য কৃষি খণ্ডলৈ শ্ৰমশক্তিক চালিত কৰাৰ লগত সম্পৰ্কিত। বহুমুখীকৰণৰ প্ৰয়োজন এই বাবেই যে জীৱিকাৰ বাবে অইন একো নকৰি কেৱল মাত্ৰ কৃষি কৰ্মৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰাত ক্ষতি শংকা অধিক। কেৱল মাত্ৰ কৃষি খণ্ডৰ পৰা ক্ষতি শংকা হ্ৰাস কৰিবলৈকে নহয় বৰঞ্চ গ্ৰামীণ জনসাধাৰণক উৎপাদনমুখী আৰু বহনক্ষম জীৱিকাৰ অন্য উপায়ৰ সুবিধা দিয়াৰ বাবেও নতুন ক্ষেত্ৰলৈ বহুমুখীকৰণৰ আৱশ্যক। বেছিভাগ কৃষিভিত্তিক নিয়োগ কাৰ্যই খাৰিফ শস্যকাল (বাৰিষা)ত জনসিঞ্চনৰ যথোচিত সুবিধা নথকা অঞ্চলসমূহত লাভজনক নিয়োগ পোৱাটো কষ্ট সাধ্য হয়। সেইবাবে দাৰিদ্ৰ্য আৰু অন্যান্য যাতনা অতিক্ৰম কৰিবলৈ গাঁওবাসীক পৰিপূৰক লাভজনক নিয়োগৰ সুবিধা দিবলৈ আৰু উচ্চ স্তৰৰ আয় অৰ্জন সম্ভৱ কৰি তুলিবলৈ অন্যান্য খণ্ডসমূহ সম্প্ৰসাৰণ কৰাটো অপৰিহাৰ্য। যদিওবা গ্ৰামাঞ্চলত বহনক্ষম জীৱিকাৰ সুবিধা দিব পৰা

চিত্ৰ নং 6.2 : গুড় প্ৰস্তুতকৰণ হৈছে কৃষি খণ্ডৰ আনুসংগিক কাৰ্য

কক্ষ নং 6.2 : কৃষি কাৰ্যত তামিলনাডুৰ মহিলাসকল
[Tamilnadu Women in Agriculture (TANWA)]

“কৃষি কাৰ্যত তামিলনাডুৰ মহিলাসকল” (TANWA) হৈছে শেহতীয়া কৃষি কৌশল সম্বন্ধে মহিলাসকলক প্ৰশিক্ষণ দিবলৈ তামিলনাডুত আৰম্ভ কৰা এক প্ৰকল্প। কৃষি উৎপাদনশীলতা আৰু পৰিয়ালৰ আয় বৃদ্ধি কৰাত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ ই মহিলাসকলক উদ্বুদ্ধ কৰে। তিৰুচিৰাপল্লীত এণ্থনীয়াম্মল (Anthoniammal) য়ে পৰিচালনা কৰা এখন কৃষি পামৰ মহিলাসকলৰ গোটত প্ৰশিক্ষণ প্ৰাপ্ত মহিলাসকলে সফলভাৱে কেঁচুসাৰ প্ৰস্তুত আৰু বিক্ৰী কৰি আছে আৰু এই কাৰ্যৰ পৰা মুদ্ৰা অৰ্জন কৰি আছে। অন্য বহুত কৃষি পামৰ মহিলা গোটো ক্ষুদ্ৰ ঋণ ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে মিনি বেংকৰ নিচিনা কাৰ্য কৰি তেওঁলোকৰ গোটত সঞ্চয় সৃষ্টি কৰি আছে। এনেদৰে পুঞ্জীভূত সঞ্চয়ৰ জৰিয়তে তেওঁলোকে ক্ষুদ্ৰ মাত্ৰাৰ পাৰিবাৰিক কাৰ্যসমূহ, যেনে— কাঠফুলা উৎপাদন, চাবোন প্ৰস্তুতকৰণ, পুতলা তৈয়াৰ কৰা আৰু অন্যান্য আয় সৃষ্টিকাৰী কাৰ্যসমূহক আগুৱাই নিয়ে।

বহুতো উপায় আছে, ইয়াত মাত্ৰ আনুসংগিক কাৰ্যসমূহ, অনা কৃষিভিত্তিক নিয়োগ আৰু জীৱিকাৰ অন্যান্য উদ্ভিত বিকল্পৰ ওপৰতহে দৃষ্টিপাত কৰা হ'ব।

কৃষি খণ্ডত ইতিমধ্যে লোকাধিক্য হোৱা হেতুকে শ্ৰম শক্তিৰ গৰিষ্ঠ অংশৰ বাবে অনা কৃষিখণ্ডত বিকল্প নিয়োগৰ সুযোগৰ প্ৰয়োজন হৈছে। অনা কৃষি অৰ্থ ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন অংশ আছে। সুস্থ সৰল বৃদ্ধি ঘটাব পৰাকৈ ইয়াৰ কিছুমানৰ গতিশীল যোগসূত্ৰ আছে। আনহাতে আনবোৰ জীৱনধাৰণৰ নিম্নতম পৰ্যায় আৰু নিম্ন উৎপাদনশীলতাৰ অৱস্থাতে আৱদ্ধ। গতিশীল উপখণ্ডসমূহ হ'ল : কৃষিভিত্তিক পক্ৰিয়াকৰণ উদ্যোগসমূহ (agro-processing industries), খাদ্য পক্ৰিয়াকৰণ উদ্যোগসমূহ (food processing industries), চামৰা উদ্যোগ, পৰ্যটন ইত্যাদি। মৃৎ উদ্যোগ, হস্ত শিল্প আৰু হস্ততাঁত বয়ন ইত্যাদি পৰম্পৰাগত পৰিয়াল ভিত্তিক উদ্যোগসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত

খণ্ডবোৰ সম্ভাৱনাপূৰ্ণ হোৱা সত্ত্বেও এইবোৰে আন্তঃগাঁথনি আৰু অন্যান্য প্ৰয়োজনীয় সহায়ৰ ক্ষেত্ৰত শোচনীয়ভাৱে অভাৱ ভুগি আছে। গ্ৰামীণ মহিলাসকলৰ গৰিষ্ঠ সংখ্যকে কৃষি খণ্ডত নিয়োগ বিচাৰে। আনহাতে পুৰুষসকলে সাধাৰণতে অনা কৃষি কৰ্মসংস্থান বিচাৰে। সাম্প্ৰতিক সময়ত মহিলাসকলেও অনা কৃষি খণ্ডত কাম বিচাৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। (কক্ষ নং 6.2 দ্ৰষ্টব্য)

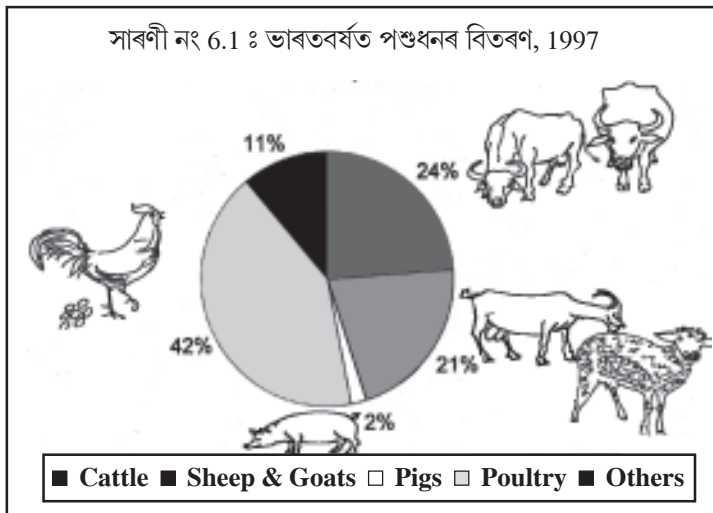
পশুপালন (Animal Husbandry) :

ভাৰতবৰ্ষত কৃষিজীৱী সম্প্ৰদায়ে কৃষি আৰু পশু পালন দুয়োটা একেলগে কৰে। গৰু-ম'হ, ছাগলী, কুকুৰা আদি বহুলভাৱে পালন কৰা প্ৰজাতি। পশুপালন উৎপাদনে অন্য খাদ্য উৎপাদন কাৰ্যত ব্যাঘাত নঘটোৱাকৈ আয়, খাদ্য নিৰাপত্তা, পৰিবহণ, ইন্ধন আৰু পৰিয়ালৰ পৰিপুষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত বৰ্ধিত সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰে। বৰ্তমান কেৱলমাত্ৰ পশুপালন খণ্ডই ভূমিহীন শ্ৰমিককে ধৰি 70 নিযুতৰো অধিক ক্ষুদ্ৰ আৰু উপান্ত কৃষকক বিকল্প জীৱিকাৰ

সুবিধা দিছে। এক উল্লেখনীয় সংখ্যক মহিলায়ো পশুধন খণ্ডত নিয়োগ পাইছে।

প্রক্রিয়াকৰণ তথা সমবায়ৰ জৰিয়তে নগৰৰ কেন্দ্ৰসমূহত বিপণন কৰা হয়। এই ব্যৱস্থাত নগৰৰ

বজাৰসমূহত গাখীৰ যোগানৰ জৰিয়তে কৃষকসকলে এক ন্যায্য দাম আৰু আয় নিশ্চিতি লাভ কৰে। পূৰ্বতে আঙুলিয়াই দিয়াৰ দৰে দুগ্ধ সমবায় ব্যৱস্থাৰ দক্ষতাপূৰ্ণ ৰূপায়ণৰ সফল কাহিনীৰ উদাহৰণ হৈছে গুজৰাট। অন্য বহুকেইখন ৰাজ্য এই ক্ষেত্ৰত প্ৰতিযোগিতাত নামিছে। মাংস, কণী, উন আৰু অন্যান্য উপজাত দ্ৰব্য সমূহো বহুমুখীকৰণৰ বাবে উৎপাদনশীল খণ্ড হিচাপে পৰিগণিত হ'ব ধৰিছে।

সাৰণী 6.1 ত ভাৰতবৰ্ষত পশুধনৰ বিতৰণ সম্পৰ্কে দেখুওৱা হৈছে। 42 শতাংশৰে কুকুৰা প্ৰথম স্থানত আছে। উট, গাধ, ঘোঁৰা, সৰুঘোঁৰা, খচ্ছৰ আদি পশুধন সমূহ নিম্নতম খলপত আছে। 1997 চনত ভাৰতবৰ্ষত 70 নিযুত ম'হক ধৰি প্ৰায় 287 নিযুত গো-ধন আছিল। যোৱা তিনি দশকত ভাৰতীয় দুগ্ধ খণ্ডৰ সাফল্য সম্পূৰ্ণ উৎসাহজনক আছিল। 1960-2000 চনৰ সময়ছোৱাত দেশখনত দুগ্ধ উৎপাদন চাৰিগুণতকৈয়ো অধিক বৃদ্ধি পাইছে। প্ৰধানতঃ 1966 চনৰ পৰা আৰম্ভ কৰা 'প্লাৱন অভিযান' (Operation Flood)ৰ সফল ৰূপায়ণৰ বাবে এইটো সম্ভৱ হোৱা বুলি ক'ব পাৰি। ই হৈছে এটা ব্যৱস্থা যাৰ দ্বাৰা সকলো কৃষকে বিভিন্ন ক্ৰমাংকন (গুণগত মানৰ ভিত্তিত) অনুযায়ী তেওঁলোকৰ উৎপাদিত গাখীৰ উমৈহতীয়াভাৱে জমা কৰিব পাৰে আৰু সেইবোৰৰ

মীন পালন (Fisheries) :

মাছমৰীয়া সম্প্ৰদায়ে জলাধাৰসমূহক "মাতৃ" বা "প্ৰদাত্ৰী" গুণন কৰে। সাগৰ, মহাসাগৰ, নদী, হ্ৰদ, প্ৰাকৃতিকভাৱে জলপুষ্ট পুখুৰী, জুৰি ইত্যাদি জলাধাৰসমূহ সেইবাবে মাছমৰীয়া সম্প্ৰদায়ৰ কাৰণে অবিচ্ছেদ্য আৰু জীৱনদায়িনী উৎস। ভাৰতবৰ্ষত

চিত্ৰ নং 6.3 : ভেৰা ছাগলী পালন গ্ৰামাঞ্চলসমূহত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাৰ্জন বৃদ্ধিকাৰী কাৰ্য

মীন পালন আৰু জলকৰ্ষণৰ ক্ষেত্ৰত বাজেট আৱণ্টনৰ ক্ৰমবৰ্ধমান বৃদ্ধি আৰু নতুন প্ৰযুক্তি প্ৰয়োগৰ ফলত মীন পালনৰ উন্নতিয়ে এক দীৰ্ঘপথ অতিক্ৰম কৰিছে। বৰ্তমান দেশৰ আভ্যন্তৰীণ উৎসসমূহৰ পৰা হোৱা মাছৰ উৎপাদনে মুঠ মীন উৎপাদনলৈ 49 শতাংশ বৰঙণি আগবঢ়ায় আৰু বাকী 51 শতাংশ আহে সামুদ্ৰিক খণ্ড (সাগৰ আৰু মহাসাগৰ)ৰ পৰা। বৰ্তমান মুঠ মাছ উৎপাদন সৰ্বমুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ 1.4 শতাংশ। ৰাজ্যসমূহৰ ভিতৰত কেৰালা, গুজৰাট, মহাৰাষ্ট্ৰ আৰু তামিলনাডু হৈছে সামুদ্ৰিক মাছৰ প্ৰধান উৎপাদনকাৰী। মাছমৰীয়া সকলৰ সামগ্ৰিক আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থা আমাৰ দেশৰ অন্য পিছ পৰা অংশতকৈ তুলনামূলকভাৱে নিম্ন। ব্যাপক অৰ্ধনিয়োগ, নিম্ন জনমূৰি উপাৰ্জন, অন্যান্য খণ্ডসমূহলৈ শ্ৰমৰ গতিশীলতাৰ অভাৱ আৰু নিৰক্ষৰতাৰ উচ্চ হাৰ তথা ঋণগ্ৰস্ততা হৈছে এই সম্প্ৰদায়সমূহে সন্মুখীন হোৱা কিছুমান প্ৰধান সমস্যা। মহিলাসকল সক্ৰিয়ভাৱে মাছ ধৰা কাৰ্যত জড়িত নহয় যদিও ৰপ্তানি বিপণনৰ ক্ষেত্ৰত মুঠ শ্ৰম শক্তিৰ 60 শতাংশ আৰু আভ্যন্তৰীণ বিপণনৰ ক্ষেত্ৰত 40 শতাংশই হৈছে মহিলা। বিপণনৰ বাবে কাৰ্যকৰী মূলধন (working capital)ৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিবলৈ মাছমৰীয়া মহিলাসকলৰ বাবে সমবায় আৰু আত্মসহায়ক গোটসমূহৰ জৰিয়তে ঋণৰ সুবিধা বৃদ্ধিৰ প্ৰয়োজন আছে।

উদ্যানকৃষি (Horticulture) :

জলবায়ু আৰু ভূমিৰ অৱস্থাৰ বিচিত্ৰতাৰে আশীৰ্বাদপুষ্ট ভাৰতবৰ্ষই ফলমূল, শাক-পাচলি, কন্দ শস্য, ফুল,

ঔষধি আৰু সুগন্ধি উদ্ভিদ, মছলা তথা ৰোপণ শস্য আদিৰ নিচিনা ভিন্নমুখী উদ্যান শস্য উৎপাদনৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। এই শস্যসমূহে নিয়োগৰ ক্ষেত্ৰত উদ্বিগ্ন নিৰাময় কৰাৰ উপৰিও খাদ্য আৰু পৰিপুষ্টি প্ৰদানত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। 1991 আৰু 2000 চনৰ মাজৰ সময়ছোৱাক ‘স্বৰ্ণ বিপ্লৱ’ৰ বাৰ্তাবহনকাৰী প্ৰচেষ্টা বুলি অভিহিত কৰা হয়। কাৰণ এই সময়ছোৱাত উদ্যান কৃষিত কৰা পৰিকল্পিত বিনিয়োগ অত্যন্ত উৎপাদনশীল হৈছিল আৰু এই খণ্ডটো এক বহনক্ষম জীৱিকাৰ উপায় হৈ উঠিছিল। ভাৰতবৰ্ষই আম, কল, নাৰিকল, কাজু বাদাম আৰু কিছু সংখ্যক মছলা উৎপাদনত সমগ্ৰ বিশ্বত নেতৃস্থান দখল কৰাৰ লগতে ফলমূল আৰু শাক-পাচলিৰ ক্ষেত্ৰত দ্বিতীয় সৰ্ববৃহৎ উৎপাদনকাৰী দেশ ৰূপে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছে। উদ্যান কৃষিত নিয়োজিত বহু কৃষকৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থাৰ উন্নতি হৈছে আৰু এই খণ্ডটো বহু অৱহেলিত শ্ৰেণীৰ বাবে জীৱিকাৰ উন্নতিৰো উপায় হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। ফুলৰ

চিত্ৰ নং 6.4 : ভাৰতবৰ্ষৰ মুঠ পশুপনত কুকুৰাৰ অংশই হৈছে সৰ্বাধিক

চিত্ৰ নং 6.5 : গ্ৰামীণ গৃহস্থী সমূহত মহিলাসকলে
মৌ পালনক এক উদ্যমী কাৰ্য ৰূপে গ্ৰহণ কৰিছে

খেতি, পুলি বাগান (নাৰ্চাৰী)ৰ প্ৰতিপালন, উচ্চ উৎপাদনক্ষম বীজ উৎপাদন তথা কলাকৰ্ষণ (Tissue Culture), ফলমূল আৰু ফুলৰ সঁচৰ উৎপাদন আৰু খাদ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণ (Food Processing) আদি গ্ৰামাঞ্চলৰ মহিলাসকলৰ বাবে অত্যন্ত লাভজনক নিয়োগৰ উপায় হৈ উঠিছে। সমীক্ষামতে এই খণ্ডই মুঠ শ্ৰম শক্তিৰ প্ৰায় 19 শতাংশলৈ নিয়োগৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিছে।

হিচাপত আমাৰ পশুধনৰ সংখ্যা সম্পূৰ্ণ সন্তোষজনক যদিও অন্য দেশৰ তুলনাত ইয়াৰ উৎপাদনশীলতা তেনেই নিম্ন। উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ নিমিত্তে উন্নত প্ৰযুক্তি কৌশল আৰু পশুৰ উন্নত সঁচৰ প্ৰসাৰ ঘটোৱাৰ প্ৰয়োজন। উন্নত পশু, চিকিৎসামূলক যত্ন, আৰু ক্ষুদ্ৰ আৰু উপাত্ত কৃষক তথা ভূমিহীন শ্ৰমিক সকললৈ ঋণৰ সুবিধাই পশুধনৰ উৎপাদনৰ জৰিয়তে বহনক্ষম জীৱিকাৰ বিকল্প সুবিধা বৃদ্ধি কৰিব। মীন পালন খণ্ডৰ উৎপাদন ইতিমধ্যে যথেষ্ট বৃদ্ধি পাইছে।

তথাপিও অতিমাত্ৰা মাছ ধৰা কাৰ্য আৰু প্ৰদূষণ সম্পৰ্কিত সমস্যাসমূহৰ নিয়মাধিকৰণ আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ আৱশ্যকতা আছে। মাছমৰীয়া সম্প্ৰদায়ৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা কল্যাণমূলক কাৰ্যসূচীসমূহক এনেদৰে নতুন ৰূপত সজাব লাগিব যাতে ইহঁতে দীৰ্ঘকালীন সুবিধা আৰু জীৱিকাৰ অৱলম্বন প্ৰদান কৰিব পাৰে। উদ্যান কৃষি কাৰ্য এক সফল বহনক্ষম জীৱিকাৰ বিকল্প উপায়ৰূপে বিকশিত হৈছে আৰু ইয়াক গুৰুত্ব সহকাৰে উৎসাহিত কৰাৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ ভূমিকা বৃদ্ধি কৰিবলৈ বিদ্যুৎ, শীতল সঞ্চয়গাৰৰ ব্যৱস্থা, বিপণন যোগসূত্ৰ, ক্ষুদ্ৰ মাত্ৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াকৰণ গোট আৰু প্ৰযুক্তিৰ উন্নীতকৰণ তথা এইবোৰৰ বহুল প্ৰসাৰ আদি আন্তঃগাঁথনিৰ বিনিয়োগ প্ৰয়োজনীয়।

জীৱিকাৰ অন্যান্য বিকল্প উপায়সমূহ (Other Alternate Livelihood Options) :

আমি জানো যে তথ্য প্ৰযুক্তিয়ে ভাৰতীয় অৰ্থ ব্যৱস্থাৰ বহুতো খণ্ডত বিপ্লৱৰ সূচনা কৰিছে। ইয়াত দ্বিমত নাই যে একৈশ শতিকাত বহনক্ষম উন্নয়ন আৰু খাদ্য সুৰক্ষাত উপনীত হোৱাত তথ্য প্ৰযুক্তিয়ে এক নিৰ্ণায়ক ভূমিকা পালন কৰিব। বহু উদাহৰণে ইয়াৰ যুক্তিযুক্ততা প্ৰতিপন্ন কৰে। কোনো জৰুৰীকালীন পৰিস্থিতি প্ৰতিহত বা ইয়াৰ সম্ভাৱনীয়তা হ্ৰাস কৰাৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ বাবে যথোপযুক্ত তথ্য আৰু চফ্টৱেৰৰ আহিলা ব্যৱহাৰ কৰি খাদ্য সুৰক্ষাহীন আৰু স্পৰ্শকাতৰ অঞ্চলসমূহ সম্পৰ্কে পূৰ্বানুমান কৰিব পৰাকৈ চৰকাৰৰ সামৰ্থ্য হৈছে এনে এক উদাহৰণ। কৃষিখণ্ডৰ ওপৰতো ইয়াৰ এক ইতিবাচক প্ৰভাৱ আছে। কিয়নো, ই নতুনকৈ গঢ়ি উঠা প্ৰযুক্তি আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগ, মূল্যস্ৰব, বিভিন্ন

শস্য উৎপাদনৰ বাবে বতৰ আৰু ভূমিৰ অৱস্থা আদিৰ সম্পৰ্কে তথ্যৰ বহুল প্ৰচাৰ কৰে। অতি তাৎপৰ্যপূৰ্ণ এয়ে যে ই ঔদ্যোগিক বিপ্লৱতকৈয়ো হাজাৰ গুণে শক্তিশালী এক জ্ঞান অৰ্থব্যৱস্থাক আগবঢ়াই আনিছে। যদিওবা তথ্য প্ৰযুক্তি নিজে পৰিৱৰ্তনৰ অনুঘটক নহয় তথাপি ই আমাৰ জনসাধাৰণৰ মাজত সুপ্ত হৈ থকা সৃষ্টিশীল সম্ভাৱনা আৰু জ্ঞান উন্মুক্ত কৰাৰ আহিলা হিচাপে কাম কৰিব পাৰে। ইয়াৰ গ্ৰামাঞ্চলত নিয়োগ সৃষ্টি কৰিব পৰা সম্ভাৱনাও আছে। গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ বাবে তথ্য প্ৰযুক্তি আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগ সম্বন্ধে ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন অংশত সম্পৰীক্ষা চলোৱা হৈছে। (কক্ষ নং 6.3 দ্ৰষ্টব্য)

6.6 বহনক্ষম উন্নয়ন আৰু জৈৱিক কৃষি পদ্ধতি (Sustainable Development and Organic Farming) :

সম্প্ৰতি কিছু বছৰ ধৰি আমাৰ স্বাস্থ্যৰ ওপৰত ৰাসায়নিক দ্ৰব্য ভিত্তিক সাৰ আৰু কীটনাশক দ্ৰব্যৰ ক্ষতিকাৰক প্ৰভাৱৰ বিষয়ে সজাগতা বৃদ্ধি পাই আহিছে। পৰম্পৰাগত কৃষিকাৰ্য ৰাসায়নিক সাৰ আৰু বিষাক্ত কীটনাশক দ্ৰব্যৰ ওপৰত অত্যন্ত নিৰ্ভৰশীল। ই খাদ্য দ্ৰব্যত প্ৰৱেশ কৰে, পানীৰ উৎসসমূহৰ গভীৰতালৈ সোমায়, পশুধনৰ ক্ষতি সাধন কৰে, ভূমি অৱক্ষয় কৰে আৰু প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশতন্ত্ৰ ধ্বংস কৰে। বহনক্ষম উন্নয়নৰ নিমিত্তে পৰিৱেশ অনুকূল

কক্ষ নং 6.3 : প্ৰতিখন গাঁও— একোটা জ্ঞান কেন্দ্ৰ (Every Village— a Knowledge Centre)

তামিলনাডুৰ চেম্বাইস্থিত এম এছ স্বামীনাথন গৱেষণা প্ৰতিষ্ঠান (M. S. Swaminathan Research Foundation) নামৰ এক অনুষ্ঠানে মুম্বাইৰ শ্ৰী ৰতন টাটা ট্ৰাষ্টৰ সহযোগত জামছেদজী টাটা নেছনেল ভাৰ্চুৱেল একাডেমী ফ'ৰ ৰুৰেল প্ৰস্পেৰিটি (Jamsedji Tata National Virtual Academy for Rural Prosperity) স্থাপন কৰিছে। এই একাডেমীয়ে ইয়াৰ অধিসদস্য হিচাপে সূচীভুক্ত কৰিবলৈ এক নিযুক্ত তৃণমূল পৰ্যায়ৰ জ্ঞান কৰ্মী চিনাক্ত কৰি উলিয়াবলৈ মন কৰিছে। এই কাৰ্যসূচীত কম খৰচতে এটা সৰু তথ্য বিপণী (info-kiosk) [ইণ্টাৰনেট আৰু দৃশ্যমান অধিৱেশনৰ সুবিধা, বৈদ্যুতিক চিত্ৰ বিশ্লেষণ যন্ত্ৰ (Scanner), আলোকচিত্ৰ প্ৰতিলিপি কৰণ যন্ত্ৰ (Photo copier)ৰ সৈতে এটা ব্যক্তিগত কম্পিউটাৰ]ৰ সুবিধা আৰু এই বিপণীৰ স্বত্বাধিকাৰক প্ৰশিক্ষণ দিয়া হয়; পিছত স্বত্বাধিকাৰে বিভিন্ন সেৱা আগবঢ়াই যুক্তিসংগত আয় অৰ্জনৰ চেষ্টা কৰে। ভাৰত চৰকাৰে 100 কোটি টকা বিত্তীয় সমৰ্থন আগবঢ়াই এই মৰ্চাত যোগদান কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিছে।

কক্ষ নং 6.4 : জৈৱ খাদ্য (Organic Food)

সমগ্ৰ বিশ্বতে জৈৱ খাদ্যৰ জনপ্ৰিয়তা বৃদ্ধি পাইছে। বহুতো দেশত মুঠ খাদ্য ব্যৱস্থাৰ প্ৰায় 10 শতাংশ উৎপাদন জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিৰ অধীনস্থ। জৈৱ খাদ্য বিপণন কৰিবলৈ “সেউজ মৰ্যাদা” (Green Status) প্ৰাপ্ত বহুতো খুচুৰা ব্যৱসায়িক শৃংখল আৰু চুপাৰ মাৰ্কেট আছে। তদুপৰি জৈৱ খাদ্যসমূহে পৰম্পৰাগত খাদ্যতকৈ 10 ৰ পৰা 100 শতাংশ পৰ্যন্ত অধিক দাম লাভ কৰে।

প্রযুক্তি কৌশল বিকশিত কৰাৰ প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰয়োজন আৰু এনে এক পৰিৱেশ অনুকূল প্ৰযুক্তি হৈছে জৈৱিক কৃষি পদ্ধতি। চমুকৈ, পৰিৱেশতন্ত্ৰৰ সম্ভলনক পুনৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰা, অব্যাহত ৰখা আৰু ইয়াৰ উত্তৰণ ঘটোৱা সমগ্ৰ কৃষি কৰ্মক জৈৱিক কৃষি ব্যৱস্থা বোলা হয়। সমগ্ৰ বিশ্বতে খাদ্য সুৰক্ষা বৃদ্ধি কৰিবলৈ জৈৱিকভাৱে উৎপাদিত খাদ্যৰ চাহিদা বৃদ্ধি পাইছে। (কক্ষ নং 6.4 দ্ৰষ্টব্য)

জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিৰ সুফলসমূহ (Benefits of Organic Farming) :

জৈৱিক কৃষিয়ে স্থানীয়ভাৱে উৎপাদিত জৈৱ উপাদানেৰে ব্যয়বহুল কৃষি সম্পৰ্কীয় উপাদানসমূহ (যেনে— উচ্চ উৎপাদনক্ষম বীজ, ৰাসায়নিক সাৰ, কীট নাশক দ্ৰব্য)ৰ প্ৰতিকল্প উপায় আগবঢ়ায়। এই জৈৱ উপাদানসমূহ সুলভ হোৱা হেতুকে এইবোৰে

বিনিয়োগৰ ভাল প্ৰতিদান সৃষ্টি কৰে। জৈৱিক কৃষিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰপ্তানিৰ জৰিয়তেও আয় উপাৰ্জন কৰায়। কিয়নো জৈৱিকভাৱে উৎপাদিত শস্যৰ চাহিদা বৃদ্ধি পাই আছে। বিভিন্ন দেশজুৰি কৰা অধ্যয়নত দেখা গৈছে যে জৈৱিকভাৱে উৎপাদিত খাদ্যৰ পুষ্টিগত মূল্য ৰাসায়নিক কৃষি পদ্ধতিৰে উৎপাদিত খাদ্যৰ তুলনাত যথেষ্ট বেছি আৰু সেয়েহে ইয়াৰ পৰা আমি স্বাস্থ্য সন্মত খাদ্য পাপ্ত। যিহেতু পৰম্পৰাগত কৃষি কাৰ্যতকৈ জৈৱিক কৃষি কাৰ্যত অধিক শ্ৰমৰ প্ৰয়োজন, ভাৰতবৰ্ষৰ বাবে জৈৱিক কৃষি এক আকৰ্ষণীয় পৰামৰ্শ। আকৌ, উৎপাদিত সামগ্ৰী কীটনাশক দ্ৰব্যমুক্ত আৰু পাৰিবেশিকভাৱে বহনক্ষম উপায়েৰে উৎপাদিত। (কক্ষ নং 6.5 দ্ৰষ্টব্য)

কক্ষ নং 6.5 : মহাৰাষ্ট্ৰত জৈৱিকভাৱে উৎপাদিত কপাহ (Organically Produced Cotton in Maharastra)

প্ৰকৃতি (Prakruti) নামৰ অনা চৰকাৰী স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ কিষাণ মেহতাই যেতিয়া 1995 চনত প্ৰথমে সৰ্ববৃহৎ ৰাসায়নিক সাৰ ব্যৱহাৰকাৰী কপাহ জৈৱিকভাৱে উৎপাদন কৰিব পাৰি বুলি পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল তেতিয়া নাগপুৰৰ কপাহ গৱেষণাৰ কেন্দ্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠান (Central Institute of Cotton Research)ৰ সেই সময়ৰ সঞ্চালক গৰাকীয়ে কৰা প্ৰখ্যাত মন্তব্যটো আছিল— ‘ভাৰতবৰ্ষ নগ্ন হোৱাটো আপুনি বিচাৰে নেকি?’ বৰ্তমান 130 জন কৃষক জৈৱিক কৃষি আন্দোলনৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ফেডাৰেশ্বন (International Federation of Organic Agricultural Movement)ৰ মানত 1200 হেক্টৰ মাটিত জৈৱিকভাৱে কপাহ উৎপাদন কৰিবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ হৈছে। ইয়াত উৎপাদিত সামগ্ৰী পিছত জাৰ্মান মান নিৰ্ণায়ক অভিকৰণ AGRECOৰ দ্বাৰা কৰোৱা পৰীক্ষাত উচ্চ মানৰ বুলি প্ৰমাণিত হৈছে। কিষাণ মেহতাই অনুভৱ কৰে যে ভাৰতীয় কৃষকসকলৰ প্ৰায় 70 শতাংশই হৈছে 0.8 হেক্টৰতকৈ কম আৰু মুঠ কৃষি উপযোগী ভূমিৰ 20 শতাংশৰ স্বত্বাধিকাৰী উপাত্ত কৃষক। এনে কৃষকসকলৰ বাবে মুদ্ৰাৰ হিচাপত আৰু দীৰ্ঘকালীন ভূমি সংৰক্ষণৰ দিশৰ পৰা জৈৱিক কৃষি অধিক লাভজনক।

উৎস : Lyla Bavadam, A Green Alternative, Frontline, 29 July 2005.

জৈৱিক কৃষিক জনপ্ৰিয় কৰি তুলিবলৈ নতুন প্ৰযুক্তি কৌশল গ্ৰহণ কৰাৰ বাবে কৃষকসকলৰ সজাগতা আৰু আগ্ৰহৰ প্ৰয়োজন। জৈৱিক কৃষিৰ বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত অ-যথোপযুক্ত আন্তঃগাঁথনি আৰু উৎপাদিত সামগ্ৰীৰ বিপণনৰ সমস্যা প্ৰধান উদ্বেগৰ বিষয় আৰু যথোপযুক্ত কৃষিনিতি গ্ৰহণৰ উপৰিও এইবোৰৰ সমাধান কৰা আৱশ্যক। জৈৱিক কৃষিৰ আৰম্ভণিৰ বছৰসমূহত লাভ কৰা উৎপন্ন আধুনিক কৃষি কাৰ্যৰ তুলনাত কম হোৱা দেখা গৈছে। সেইবাবে ক্ষুদ্ৰ আৰু উপাস্ত কৃষকসকলে বৃহৎ মাত্ৰাৰ উৎপাদনৰ লগত খাপ খুওৱাত অসুবিধা পাব পাৰে। জৈৱিক উৎপন্ন সমূহত অধিক খুঁত থাকিব পাৰে আৰু জনপ্ৰিয় সংৰক্ষক ছটিয়াই ৰখা উৎপন্নতকৈ এইবোৰক মজুত ৰাখিব পৰা সময়ৰ দৈৰ্ঘ্যও চুটি। তদুপৰি জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিত আবতৰীয়া শস্য উৎপাদনৰ সুযোগ তেনেই সীমিত। তৎসত্ত্বেও জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিয়ে কৃষিৰ বহনক্ষম উন্নয়নত সহায় কৰে আৰু দেশীয় তথা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বজাৰৰ উভয়ৰ বাবে জৈৱিক ফচল উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰতবৰ্ষৰ বাবে নিঃসন্দেহে সুবিধা আছে।

6.7 সামৰণি (Conclusion) :

এইটো স্পষ্ট হৈ পৰিছে যে যেতিয়ালৈ আৰু যদিহে কোনো লক্ষ্যণীয় পৰিৱৰ্তন নঘটে তেতিয়ালৈকে গ্ৰাম্য খণ্ড পিছ পৰি থকাটোৰে সম্ভাৱনা আছে। আজি দুগুণ উৎপাদন, কুকুৰা পালন, মৎস পালন, শাক-পাচলি আৰু ফলমূল আদিৰ বিভিন্নতাৰ জৰিয়তে আৰু গ্ৰাম্য উৎপাদন কেন্দ্ৰসমূহক চহৰ আৰু বিদেশী বজাৰ (ৰপ্তানি)ৰ লগত সংযোগ ঘটাই গ্ৰামাঞ্চলসমূহলৈ অধিক উদ্দীপনা অনাৰ অধিকতৰ প্ৰয়োজন হৈছে যাতে উৎপাদনৰ বাবে কৰা বিনিয়োগৰ অধিক প্ৰতিদান লাভ কৰিব পৰা যায়। তদুপৰি এই খণ্ডৰ সম্পূৰ্ণ সম্ভাৱনা উচল কৰিবলৈ ঋণ, বিপণন আদি আন্তঃগাঁথনিমূলক উপাদানসমূহ; কৃষক অনুকূল কৃষি নীতি, অবিৰত পৰ্যালোচনা তথা কৃষক গোটসমূহ আৰু ৰাজ্যিক কৃষি বিভাগসমূহৰ মাজত আলোচনা অতি প্ৰয়োজনীয়।

আজি আমি পৰিবেশ আৰু গ্ৰাম্য উন্নয়নক দুটা পৃথক বিষয় হিচাপে গণ্য কৰিব নোৱাৰো। বিভিন্ন পৰিস্থিতিত বহনক্ষম উন্নয়ন সাধিব পৰা

কৰি চোৱা (Work these out)

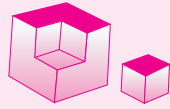
- ভাৰতবৰ্ষত জৈৱিকভাৱে উৎপাদিত পাঁচবিধ জনপ্ৰিয় সামগ্ৰীৰ সূচী প্ৰস্তুত কৰা।
- নিকটৱৰ্তী চুপাৰ মাৰ্কেট, শাক-পাচলিৰ বিপণী আৰু / নাইবা এখন ভাৰতীয় বিপণীলৈ গৈ কেইবিধমান উৎপন্ন চিনাক্ত কৰা। জৈৱিকভাৱে উৎপাদিত আৰু সাধাৰণ উপায়েৰে উৎপাদিত কিছুসংখ্যক সামগ্ৰীক দাম, মজুত ৰখা সময়ৰ দৈৰ্ঘ্য, গুণগত মান আৰু জনপ্ৰিয়কৰণৰ বিজ্ঞাপনৰ পদ্ধতিৰ ভিত্তিত তুলনা কৰি এখন সাৰণী প্ৰস্তুত কৰা।
- নিকটৱৰ্তী অঞ্চলৰ এখন উদ্যান কৃষি পামলৈ যোৱা। এই পামত কৃষকসকলে খেতি কৰা সামগ্ৰীসমূহৰ সবিশেষ সংগ্ৰহ কৰা। তেওঁলোকে শস্য প্ৰণালী ভিন্নমুখীকৰণ কৰিব পাৰে। তেওঁলোকৰ সৈতে ভিন্নমুখীকৰণৰ সুবিধা আৰু অসুবিধাবোৰ আলোচনা কৰা।

পৰিৱেশ অনুকূল প্ৰযুক্তি কৌশলৰ বিকল্প সংহতি উদ্ভাৱন বা আয়ত্ত কৰাৰ প্ৰয়োজন হৈছে। এইবোৰৰ পৰা প্ৰতিটো গ্ৰাম্য সম্প্ৰদায়ে উদ্দেশ্যৰ লগত খাপ খোৱা বিধ বাছি ল'ব পাৰিব। তেনেহ'লে আমি পোন প্ৰথমে বিভিন্ন প্ৰথাসমূহ শিকিব লাগে আৰু 'কামৰ জৰিয়তে শিক্ষণ' প্ৰক্ৰিয়াক ত্বৰান্বিত কৰিবলৈ

প্ৰাপ্ত 'সৰ্বোৎকৃষ্ট প্ৰথা'ৰ উদাহৰণসমূহৰ পৰা প্ৰাসংগিক প্ৰথাসমূহ প্ৰয়োগৰ চেষ্টা কৰিব লাগে। ('সৰ্বোৎকৃষ্ট প্ৰথা'ৰ উদাহৰণ মানে হ'ল ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন অংশত সদৃশ অৱস্থাত ইতিমধ্যে চলোৱা গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ সম্পৰীক্ষা (experiments) সমূহৰ সফলতাৰ কাহিনী)

পুনৰুক্তি

- গ্ৰাম্য উন্নয়ন হৈছে সম্পূৰ্ণৰূপে এটা সম্যক ধাৰণা, কিন্তু ই অনিবাৰ্যভাৱে আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নত পিছ পৰি থকা গ্ৰাম্য অঞ্চলসমূহৰ বাবে কাৰ্যৰ পৰিকল্পনাকে বুজায়।
- গ্ৰামাঞ্চলৰ পূৰ্ণ সম্ভাৱনাক উচল কৰিবলৈ বেংক ব্যৱস্থা, বিপণন ব্যৱস্থা, সঞ্চয়গাৰ, পৰিবহণ আৰু যোগাযোগ আদি আন্তঃগাঁথনিৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি আৰু গুণগত মান উন্নত কৰাটো প্ৰয়োজনীয়।
- পশুধন আৰু মীন পালন তথা অনা কৃষিকাৰ্যসমূহৰ ক্ষেত্ৰমুখী ভিন্নকৰণ কেৱল মাত্ৰ কৃষি খণ্ডৰ পৰা ক্ষতি শংকা হ্ৰাস কৰাৰ নিমিত্তেই নহয়, আমাৰ গ্ৰামীণ জনসাধাৰণলৈ বিভিন্ন উৎপাদনমুখী বহনক্ষম জীৱিকাৰ বিকল্পৰ বাবেও প্ৰয়োজনীয়।
- পৰিবেশৰ দিশৰ পৰা বহনক্ষম উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিৰ গুৰুত্ব বৃদ্ধি পাই আছে আৰু ইয়াক আগবঢ়াই নিয়াটো প্ৰয়োজনীয়।

অনুশীলনী (Exercise)

1. গ্ৰাম্য উন্নয়ন মানে কি বুজা? গ্ৰাম্য উন্নয়নৰ প্ৰধান বিষয়সমূহ দেখুওৱা।
2. গ্ৰাম্য উন্নয়নত ঋণৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰা।
3. দুখীয়াসকলৰ ঋণৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ ক্ষেত্ৰত ক্ষুদ্ৰ ঋণ (micro-credit)ৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰা।
4. গ্ৰাম্য বজাৰসমূহৰ উন্নয়নৰ বাবে চৰকাৰে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।
5. বহনক্ষম জীৱিকাৰ বাবে কৃষিত ভিন্নমুখীকৰণ কিয় অত্যাৱশ্যকীয়?
6. ভাৰতবৰ্ষত গ্ৰাম্য উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত গ্ৰামীণ বেংক ব্যৱস্থাৰ ভূমিকাৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন কৰা।

7. কৃষি বিপণন মানে কি বুজা?
8. কৃষি বিপণন ব্যৱস্থাক বাধাগ্ৰস্ত কৰা কিছুমান প্ৰতিবন্ধক উল্লেখ কৰা।
9. কৃষি বিপণনৰ বাবে থকা বিকল্প সংবাহকসমূহ কি কি? কেইটামান উদাহৰণ দিয়া।
10. ‘স্বৰ্ণ বিপ্লৱ’ৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা।
11. কৃষি বিপণনৰ উন্নতিৰ বাবে চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা চাৰিটা ব্যৱস্থা ব্যাখ্যা কৰা।
12. গ্ৰাম্য ভিন্নমুখীকৰণক অগ্ৰগামী কৰাৰ ক্ষেত্ৰত অনা কৃষি পাম নিয়োগৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰা।
13. ভিন্নমুখীকৰণৰ উৎস হিচাপে পশু পালন, মীন পালন আৰু উদ্যান কৃষিৰ গুৰুত্ব ফাঁহিয়াই দেখুওৱা।
14. ‘বহনক্ষম উন্নয়ন আৰু খাদ্য সুৰক্ষাত উপনীত হোৱাত তথ্য প্ৰযুক্তিয়ে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে’— মতামত দিয়া।
15. জৈৱিক কৃষি পদ্ধতি কি? বহনক্ষম উন্নয়নক ই কেনেদৰে অগ্ৰগতি প্ৰদান কৰে?
16. জৈৱিক কৃষি পদ্ধতিৰ সুফল আৰু সীমাবদ্ধতাবোৰ চিনাক্ত কৰা।
17. জৈৱিক কৃষিৰ প্ৰাৰম্ভিক বছৰসমূহত কৃষকে সন্মুখীন হোৱা কিছুমান সমস্যা সূচীভুক্ত কৰা।

প্ৰসঙ্গ (References)

- Acharya S.S. 2004 Agricultural Marketing, State of the Indian Farmer, a Millennium Study. Academic Foundation, New Delhi.
- Alagh Y.K. 2004 State of the Indian Farmer, a Millennium Study— an Overview Academic Foundation, New Delhi.
- Chawla N.K., M.P.G. Kurup and V.P. Sharma 2004, Animal Husbandry, State of the Indian Farmer, a Millennium Study, Academic Foundation, New Delhi.
- Dehadrai P.V. and Y.S. Yadav 2004 Fisheries Development, State of the Indian Farmer, a Millennium Study, Academic Foundation, New Delhi.
- Jalan, Bimal. (Edt.). 1992. The Indian Economy : Problems and Perspectives, Penguin Publication, New Delhi.

- Narayanan, S. 2005, Organic Farming in India, NABARD Occasional Paper No. 38
Department of Agriculture and Rural Development, Mumbai.
- Singh, H.P., P.P. Dutta and M. Sudha, 2004. Horticulture Development, State of the
Indian Farmer, a Millennium Study, Academic Foundation, New Delhi.
- Singh Surjit and Vidya Sagar, 2004, Agricultural credit in India : State of the Indian
Farmer, a Millennium Study, Academic Foundation, New Delhi.
- Sinha, V.K. 1998, Challenges in Rural Development, Discovery Publishing House, New
Delhi.
- Todaro, Michael P. 1987, Economic Development in the Third World. Orient Longman
Ltd. Hyderabad.
- Toppo, E. 2004, Organic Vegetable Gardening : Grow Your own Vegetables. Unit for
Labour Studies, Tata Institute of Social Sciences, Mumbai.

চৰকাৰী প্ৰতিবেদন (Government Reports)

- Successful Governance Initiatives and Best Practices : Experiences from Indian States,
Government of India in Coordination with Human Resource Development
Centre and UNDP, Planning Commission, Delhi, 2002.
- Annual Reports, Ministry of Rural Development, Government of India, New Delhi.

